

Маргарита Якова Коен (по баща Селаникьо)
Пловдив
България
Интервюирал: Светлана Авдала
Дата на интервюто: м. април 2006 г.

Ние ще започнем направо със спомените, мисля че те са по-вълнуващи. Всъщност, вие сте какви? Сефарадски евреи или... Сефарадски...

И по едната и по другата страна?
Да, да.

А откъде са дошли вашите?
Моето фамилно име е Севаникльо, което значи, че сме дошли от Тесалоники, Солун, а Солун на испански го наричаха Селаник, но там... кои... .., значи кои са дошли в града – солунчаните и оттам фамилното ни име Севаникльо.

А това моминското?
Моминското ми име.

Това е по бащина линия?
По бащина, по майчина линия съм Куен, майка ми също беше Куен, така и аз съм сега Куен.

И те всъщност са дошли от Солун?
Те, не знам откъде са дошли, но бяха типично мургави като евреи, моите праотци от страна на майка ми...

Мургава жена....
Мургави, да. Всички... не мургави ами... Единия ми вуйчо беше буквално като... не негр, но като смесен...., смесените как ги наричат?

Мелез някакъв....
Не, те си имаха....
Нещо от този род, толкова черен искам да кажа. Баба ми е била много бяла, та децата бяха горе-долу малко по... Но майка ми беше типично черноока, чернокоса, мургава жена.

А кой ви казал, че всъщност те са били в Солун?
Майка ми, дядовците ми....

А вие, кой от бабите и дядовците помните?
Всички.

Били са живи, когато...
Да, когато бях малка.

Да започнем с тези по майчина страна.
По майчина страна бяха много религиозни, от които прадядо ми беше един от почетените граждани в общността в Горна Джумая, аз съм от Горна Джумая, там съм родом, сегашен Благоевград. Дядо, Бенцион Куен се е казвал...

Прадядо ви?
Прадядо ми, да.

Помните ли го?

Помня го.

Бил е жив?

Бил е жив.

Как изглеждаше той?

Ами... с черната си брада, беше сарафин, със..... в ръка си правеше агитация, като правеше постоянно.... играеше със златните монети, да го видят, че може да обслужи... и всички го знаеха в града - дядо Бенцион. Дядо ми се е казвал Арон.

Тоест, неговия син?

Неговият син Арон, единият Арон, единият Хаим.

Само две деца е имал?

Още една дъщеря – Рейна. Прабаба ми е раждала на всеки седем години, нещо, което за онова време беше голямо чудо и затова се е сдобила едвам с три деца, а тогава се е раждало и по десет. Мойта баба, по майчина линия е родила тринадесет деца, от които девет оставали живи, от тях – три сина и шест дъщери. Тримата синове носеха пак името Моис Моше по-модерно. Искам да кажа, че изключително библейски имена. При дъщерите не беше така – имаше и Ребека имаше и Естер, имаше и Виктория, а мама беше Бехора, знаете ли какво значи? Първана, първо родено дете беше майка ми.

Така било с имената. Прадядото бил много религиозен?

И дядо ми също.

Ходили са редовно на синагогата?

Да, ако викажа нещо което ще ви почуди, неznam. Когато дъщерите или внучките сме били с мензис, баба не разрешаваше да пипаме нищо в което се слага храна – чинии, тенджери, кани за вода, не даваше да се пипат, чистота "Инконада значи нещо не си чиста в този момент, не трябва да ги пипаш, до такава степен религиозна.

Съдовете сигурно преди Песах са се...

Аз помня, това преди Песах винаги са се Варели с вряли води почистване, какво да ви кажа, нещо... тази ми баба, на майка ми майката е била много голяма чистница и голяма кулинарка и всички, които издаваха от Солун на гости и въобще гости в града, всички се пращаха в този дом. А те живееха в една бейова къща, голяма, с много стаи, затова имаше къде да ги приютят, но бяха материално добре. Дядо ми търгуваше с млечни произведения и кожи със Солун.

Това е на Сарафа сина, той е бил търговец?

Да, той е бил търговец.

Значи, Сарафа също е бил богат, в това съм убедена.

Е, не е бил беден. Аз вече го помня като много възрастен.

Той е живеел отделно?

Не, и той е живял в къщата, при Арон, само че в другия етаж.

Къщата какво е представлявала?

Бейова къща, на един бей къщата. Голяма, така в полите на баира, на Джумайския баир. Имал е два входа – единия централен, единия изход

откъм баира и затова много комити, четници македонски са се скриели в дома на дядо ми и прадыдо ми...

Който е бил собствен – тази къща е била собственост на прадыдо ти?

Да, Тодор Александров специално се е криел в дома на дядо ми и баба ми. Когато влизахме ние в тази малка стаичка, която.... тя беше като склад за нея – баба ни пъдеше, да не би да чуем някакъв шум и да не го издадем. Тодор Александров се е криел при нашите...

Дядо ви е бил търговец на какво – млечни продукти?

Млечни продукти и кожи и ги е изнасял в Гърция, в Солун.

Това е бащата на вашата майка?

Да.

Той какво представляваше като човек?

Като човек завършил Алианса в Самоков, беше човек с образование и със замах. Имаше даже и акции в мина "Пирин". Дядо ми, на майка ми бащата, бяха богати, богато семейство, не бяха бедни...

Той е имал значи средно образование?

Е, предполагам, след като Алианса е завършил...

Жената на дядо ви търговеца – каква е?

Една много добра домакиня, голяма чистница, голяма кулинарка.

От бедно или пак от богато семейство е била?

Те бяха Дупничани.

А, тя е от Дупница?

Да.

Вие помните ли я?

Помня я, как... Баба Тамара, аз ще ви дам снимки...

И баба Тамара, разказвала ли ви е приказки, песни пяла ли ви е?

Другата баба ми е пяла много песни, откъм бащина...

А как си контактувахте с нея, с тази баба Тамара?

Ами, какво да ви кажа, баща ми загина в Първата световна война и майка ми остана вдовица и за да не скучае и да не е сама много често отиваше при майка си и тия дето бяха, останалите пет сестри и трима братя. За да не скучаем ние много често пребивавахме при тази баба. И дядо ми ме взимаше в скута си и ме караше да му пея. "Хайде Марга, хайде да ми попееш малко..." Беше много мил, но той от мъка по загубата на баща ми, хвана една съречна туберкулоза и на петдесет и две години и той си отиде...

Това не е било негово дете, той е бил зет..

Зет, независимо... като видял дъщеря си, първородната си дъщеря с три деца, мен ме оставиха на шест месеца, аз съм била бебе...

Значи вие нямате никакви спомени за баща си?

Абсолютно никакви, освен на снимки.

И сте отгледана от майка си и нейния род?

Да и другия род. Другата баба ми разказваше много приказки...

А тези от родата на майката – вашия дядо и баба, те весели хора ли са били и по-скоро строги, затворени?

Баба ми толкова голяма чистница е била, че не е имала време да се занимае. Как да ви кажа – готвеше за шестнадесет души. Освен нейните деца, мъж и жена, свекър и свекърва и винаги е имало гости и един ратай, който им носеше храните от магазина до вкъщи, от вкъщи до... нали, вършеше тази работа.

А слугиня не е ли имала?

Не е имала. Майка ми е трябвало да става в 3 часа, в 4 часа и да помага на майка си. “Хайде, булка, ела да ми помагаш да размесим хляб, да приготвим нещо за семейството.”

А тази къща, за която говорим – на бабата и на дядото в полите на възвишенията, тя градина имала ли е?

Не.

Голяма масивна къща...?

С един не много голям двор и с една много голяма слива, така едно дърво – свивово. Имало е и тераса даже, ламаринена тераса, над кухнята. Кухните бяха отделно. Ламаринена тераса... и си играехме там понякога...

А дядото си е говорил с вас?

Дядото винаги ме галеше, много ни галеше. Той беше по.... Вечерите, вечерите...., когато бяхме около масата.

А вие всяка вечер там ли прекарвахте?

Не. Не всяка вечер.

Кога сте се събирали?

На празници,

А нещо знаете ли за това как те са се оженили – бабата и дядото, по майчина линия?

Не, не зная. Знам, че баба ми са били седем сестри в Дупница. Седем сестри от които трите се омъжиха в Горна Джумая.

А имената?

Мазал, Линда и баба ми е Тамара.

Ама нали са седем?

Другите са останали в Горна Джумая. За сестрите на баба ми говоря...

Братя имала ли е?

Имала е и братя в Дупница, там вече не ги зная. Има едно съвпадение и двете ми баби са били по седем сестри, от другата страна са били пак седем.

Майка ви, остава сама?

Да.

Що за жена е била тя?

Ето, сега пак ще ви изтъкна интелигентността на дядо ми – нейния баща. Той е схващал, че всяка жена и всеки мъж трябва да имат занаят. Изпратил е майка ми в Дупница, зад граница. границата беше в Кочериново и Бобошево, Дупница беше в България, Благоевград или Горна Джумая беше още турско и дядо ми я изпраща в Дупница, да се

учи на шев. Втората дъщеря и третата ги учи да стават плетачки, купува им плетачни машини, четвъртата бродирачка, купува машина за бродиране, петата пак шивачка, шестата – най-малката вече със средно образование научава филе и филтрета ... такива модерни ръкоделия, които тогава вече се лансираха навред. Искам да кажа, че нито една дъщеря не остана без занаят. На всички, както казваше той, една гривна да си имат в ръката.

А какво образование имат дъщерите? Завършват какво?

Майка ми нямаше образование, но като самоука се научи да пише на шпаньолски . Когато си дойдохме в Пловдив, да живеем, кореспондираше с един от братята, със втория си брат и с майка си на шпаньолски.

Сама?

Сама. Даже аз я помолих да ме научи и мен няколко думи, че като отида на лагер или отида някъде, да ѝ пиша, че съм пристигнала добре и че съм добре.

Това са сестрите на майка ви? Баба ви също няма образование никакво?

Не, не. Една от сестрите, по-малката, вече беше в гимназия, малкия ми вуйчо в гимназия. Голямата нямаше образование – майка ми, Естер и Виктория вече имаха основно образование, Роза и Ешуа имаха основно образование, значи трети клас. Ешуа и Роза отиват в гимназия – до шести клас. А най-малките – цяла гимназия изкарват. Така, според времето и годините все повече и повече...

Това беше от страна на майката. А от страна на бащата? Казвате бащата умира във войната – Първата световна война. Бабата и дядото какво представляват и къде живеят, от къде са?

Живеят пак в Горна. Да, много хубаво семейство, много се обичаха баба и дядо, много се уважаваха и понеже баба ми беше много способна, баба акушарка, както наричаха едно време акушерките или бабите, които израждаха. Тя беше акушерка на целия град – от циганката до кметицата. Без нея нито една родилка не раждаше. Тя беше тяхната акушерка. После, умееше много да лекува рани, умееше изкълчвания, натъртвания всичко това.... Нейният двор винаги беше пълен с народ от цялата област - от Гоце Делчев или Неврокоп едно време, от Балкана, от Петричко, от всякъде идваха хора да лекува баба Уруч.

А кой я е учил на това?

Не мога да ви кажа, не знам, но тя беше уникална.

А за вас време имала ли е, така като...

Да, да вечер. Ние обичахме да спим в стаята на баба и дядо, защото баба ще ни разкаже приказки. Тя беше човек с по-отворена душа. Не обичаше много домакинството, както другата ми баба, а обичаше да се занимава с обществена дейност и да се занимава с внуците. И като спехме долу на земята, като постелят един дюшек долу и всичките братовчедки се събирахме да сме около баба и дядо, в тяхната стая и ни разказваше и имитираше артистите.... Уникум.

Помните ли някаква приказка, заглавие на приказка?

Да, за едно момиченце, което отишло да си налее вода и там един е имал тъпан, я взима и я слага, крие я в тъпана си, в барабана си, в голям барабан и това момиченце за да се обади на своите запяло една песничка... /пее/

За какво се разказва в песента?

“Влязох в тоя тъпан, когато бях на чешмата и там си оставих нещо – две гривнички, на чешмата ги окачих.” Песничка – детска.

Баба ви е пяла казвате...

Не толкоз, но татко ми е пял хубаво и големия брат Бохор. И до ден днешен моя първи братовчед в Израел също пее хубаво и когато са стигнали в Израел, първата му работа беше /вижте как е наследил от баба/ да отиде в старческите домове и да им пее песни на старите хора.

Как се казва той?

Жак Салан.

Къщата на баба ви и дядо ви по бащина линия? Вие там сте живяла?

Не, не. Ние си имахме една малка къщичка в големия двор, който после баба ми Коен друга къща се прехвърлила, от бейовата в една друга къща. Един двор, ама няма да ви кажа – четири декара може да е имало в тоя двор. Имаше и цветна градина, тя обичаше пък много цветята. Отпред цветна градина, големи черници, големи сливи. Там имаше две къщи – една голяма и една малка, малката беше за нас, голямата за нейното семейство. Това са Коеновците, а Селаникьо Си бяха построили къща, нова, старата беше някъде срещу църквата в Горна Джумая, срещу православната църква. Там се роди тоя моя първи братовчед и аз помня неговото обрязване. Бях на 4-5 години.

И какво представлява? Кой присъства?

Ами целия град, кой ще присъства, до нея къща имаше един дядо Ангел и една Севда и толкова обичаха деца, че цял ден играехме в техния двор, много хубави хора...

Българи?

Българи. Много се обичахме с хората около нас.

Тези хора са били българи или евреи, т.е. имало ли е обособена еврейска махала?

Ами, може да се каже, че Вароша беше еврейска махала и там има Варош, в Горна Джумая. Там беше и синагогата, беше и църквата, еврейското училище не бяха далеч. Когато баба тръгваше, отиваше на синагога....

Коя баба?

Баба Уруча или Селаникьо. Да речем, че сега тука е синагогата, а тя живее в отсрещния бряг на реката и докато стигне моста може би навеждаше глава на сто души. Добър ден, добър ден....

Това е акушерката?

Акушерката, но и тя поздравяваше, не отминаваше човек. Ще се върне до синагогата и още сто пъти ще наведе глава.

Това баба ви, а дядо ви, как се казва той?

Вияч трябвало да бъде ама във Турция Вияч. От там аз бях в гимназията Виячева, не бях Севаникльова, защото татко ми като е бил на войната е трябвало да пита: Редник, как се казвате? Да речем – Севаникльо. Какво, какво! Севаникльо? Я, кажи баща ти как се казва? Оттам Виячев, и после аз наследих стипендия, като сирак от войната и се водех на фамилното име на дядо.

Той с какво се е занимавал?

Той беше търговец на прежди, прежди за тъкане. И така, по-малко магазинче имаше, синовете имаха отделно, в центъра – за платове, басми, търговци бяха. А дядо продаваше само прежди за тъкане. Идваха от целия окръг.

Магазини имал ли е той?

Магазини има и в тоя магазин всяка сутрин купуваше мляко – един дюн и го вареше и който внук влезе, ако не му даде една попарка с мляко не го пуцаше от магазина си. Това му беше навик, освен това, посред нощ, ако спим в тях, той ще ни вземе захарчета, от тези дето са на.... топчета, ще ни сложи в устата, така в полусънно състояние... Яжте малко захар дечица.

Много добър човек, мек, весел...

Не много весел, така по-сериозен, но иначе, така обичаше си внуците и хубаво прекарвахме... Та баба Уруча не вземаше пари от клиентите си, но когато те се връщаха живи и здрави, кой пиле ще донесе, кой яйца ще донесе, кой какво има...

Някакви животни в тези дворове, гледали ли сте? На едната и на другата баба и във вашата къща?

В нашата къща, малката къщичка, имахме кокошки. Да, мама гледаше кокошки и в Пловдив даже е гледала кокошки в една къща, в която имахме изба. А в бабината къща не помня нито в едната, нито в другата да е имало животни.

Казвате, че всеки петък... Какво сте правили?

Петък... В Горна Джумая имахме много хубава минерална баня, да не се ходи на баня в петък е абсурд. Всички измити, вчесани, оная бяла покривка на масата за Ерев всичко в пълен ред със всичките си традиции. За дядовците – чашката ракийка, каквато ние пием, каква беше...мастика, яйцата, варените яйца, печените яйца по право, обезателно ще има и месо за Ерев Шабт и Ямшабат, а останалите дни може и постничко. Много се държеше на

На синагога?

Обезателно.

Вие ходили ли сте, децата?

Ходихме.

Вие какво си спомняте от синагогата?

Спомням си, че когато имаше сватби отивах и понякога виждах, жените отделно, нали... при нас е така... и мъжете как пеят. Чичо ми пееше, големия ми чичо много обичаше да пее, докато малкия не. И така, гледах жените, които са докарани, хубаво облечени, коя с по-интересен шал, с бижутата накичени...

Вие с кой сте ходила на синагога?

Самичка отивах.

Самичка?

Да.

Дядо ви не ви ли водеше?

Не, не, те не ни водеха. Ние отивахме – приятелки, братовчедките. Сестра ми беше две години по-голяма от мене и другата ми братовчедка беше на нейната възраст, а пък аз, с другата Марга, две Марги се

родихме в една година и двете ни кръстиха Марги и ние покрай каките, те не ни обичаха много, че се влачим подир тях, ама ние къде да вървим – с тях...

А от страна на бащата има ли пращядовци и прабаби, които познавате?
Не. Само дядо Бенцион.

В тази махала, казвате са живели евреи, но е имало и българи?
Разбира се и не само българи, имало е власи, имало е цинцари. Сега, цинцари и власи, аз не зная каква е разликата, едните са с гръцки произход, другите с румънски произход ли са, това не зная точно. Имало е българи и всички живееха добре.

А вие преди всичко с евреи ли сте контактували родата или е имало... баба ви като е била толкова отворена жена.....
Сега, преди три години, най-напред исках да чуя шума на реката, ама тя не шумеше вече. Писах едно писмо в Израел, за моето посещение. Казвам и баира не беше същия и реката нямаше шум, който аз знаех и много интересно, ние разбирахме, кога ще приижда реката – всичките патки, които плуваха в реката почваха да крякат и ние знаехме, че нещо приижда и веднага се дърпахме и така ставаше и понеже идваше от върховете на Рила, с голяма сила идваше, даже завлякла веднъж една къща, която имаше една родилка с бебе. Родилката почина, а бебето остана...

А електричество имало ли е?
Не-е-е. Газени лампи тогава.

А тоалетните?
Навън, да. Напълно като село.

На двора, по улиците през цялото време и по реката.
Реката, реката, там си правихме фурнички правихме си различни ... и прескачахме от едно камъче на друго... Приятно... весело...

Вие там ли тръгвате на училище?
Там, там бях. Понеже винаги плачех, че сестра ми отива, а аз не отивам, един ден взех, че тупнах в една локва от яд, че не ме взема със себе си на училище и се върнах вкъщи и тогава мама... имахме топли води в града, минерални, взе че ме попари хубаво пред чешмата, която беше пред нашия дом, за да помня, че не трябва така да правя.

Значи майка ви е държала здраво юздите?
Мама е била на висота. Дето е била на 25 години вдовица с три деца, тя беше героиня, рядък човек. Разбирала е младите, разбирала е всичко. Никога не се е въздържала да ми каже: Мамо, да отида ли на конференция в Русе? Иди, ама тука имаш ли? Да съм те изложила някога? Тръгвай, нека да видиш. В Ямбол, в Сливен, на много места съм ходила благодарение на това, че имах такава майка, която ме е разбирала...

Не ви е ограничавала?
Не. Но винаги ни е давала много хубави съвети.

А тя с какво образование е?
С никакво, със самообразование. Научи се да чете сама. Имала занаят и е шиела детска конфекция и така ни е издържала.

Когато бащата умира...

Да, да, тя започва да шие. Аз съм била на шест месеца, тя ме е кърмела тогава... Представяте ли си...

Сигурно са помагали бабите и дядовците?

Помагали са, помагали са ама... основаната тежест на кого беше, на мама. И брат ми, понеже го разглезиха много от една и друга страна, вижте колко разбрана жена е била мама, разбра, че това момче, понеже е наследник на фамилията на татко си, че ще го разглезят и няма да стане човек – изпрати го в София в пансион за сираци, еврейски пансион имаше тогава...

Много радикално...

Разделя се с него и когато той завършва основното си образование дават го на занаят – зъботехника. И той стана един прекрасен зъботехник

И добре е печелил сигурно?

Печелил е, ама рано си отиде и той. Много рано...

Колко години?

На 35 години. Виждате ли мама какви преживявания е имала.

Тя е била жива и го е погребала.

Да, мама е била на 56 години тогава.

- прашаха ме... пак така, да нося вода от... не знам защо, имах успех между.....

Вие сте много мила, затова.

Не знам. Какво да ви кажа,..... Имаше орлови нокти, ама свиреше на пиано от 5 годинки. Тогава отидохме на гости, една групичка от нашия пансион ...

Елиезер – композитора?

Композитора

Значи той е по-млад от вас?

Разбира се, той е добър приятел на този ми братовчед Жак, с него са били приятели.. Отивала съм..., вие сте малка не помните..., един много хубав магазин за мушамы.

А вас пускали ли са ви, свободен режим да имате?

Свободен режим, да отиваме на..

На магазини.., на разходка?

Давах ни отпуски, да отиваме при роднини, близки – по един два часа. Така съм посещавала леля си

Само по един-два часа и се връщате?

Разбира се. Иначе имаше софиянци, които отиваха при майките си... Аз имах леля, сестра на баща ми .- Рашел, бяха в София, отивах при тях. Все пак малко...

Домашна атмосфера..

Имахме и мачове. На игрище Славия се качваме на первазите и гледаме мачове. Новият пансион беше близо до Руски паметник.

А учители имали ли сте там?

В училище или във...

В пансиона? Значи той едновременно е бил пансион... имало е учебни занимания...

Не, учебни занимания, отивахме в училище, в централното училище, еврейско, където е бил хотел Рила. Всяка сутрин учителка ни води в редици, отиваме там... Там получих много хубави подаръци, като завърших гимназия – 500 лева в банка един френско-български речник, който беше обвит в черни корици и много плаках защо на мен с черни корици, а на другите шарени книжки. Толкова ми беше акъла тогава... После разбрах, че е най-хубавия подарък като първенец – на мене. Но нямаха нещо по-шарено...

Значи, вие сте завършили като първенец в прогимназията?

Да, една от първите... Виктор Куюмджийски министър на здравето в Израел, дето пишеше в еврейски вестници, че благодари на другарите... дето му честитиха 90 годишнината. Моят випуск 16-та година, аз нали плачех след сестра ми за училище да отида, нали ви казах...Благодарение на дядо ми отидох като слушателка в училище само и само да вървя с кака ми на училище и от слушателка направо ме шътнаха във второ отделение. Нямахше нужда да повторя, защото знаех повече от учениците от първи клас – спечелих. В гимназията всички бяха 16-та, аз бях 17-та, бях една от най-малките.

Спомняте ли си някои от учителите? В еврейското училище?

Разбира се, госпожица Герцович, голяма ако не сте чували за нея...

Не. Каква е тя?

Тя ни беше учителка по история и география. Госпожица Петкова по български език и ни учи много, много хубаво. Много строго, но... Имаше един учител Ешкенази в основното училище и той беше така... симпатяга. Имаше единМного крещеше в клас и ме уморяваше със силния си глас и затова така много не ми харесваше.

А любим предмет?

Е, любим предмет – литературата.

Какви романи сте чели на тази възраст?

Майн Рид, Тримата мускетари, Квартеронката четяхме..., но повече играехме...

А в еврейска организация членували ли сте?

Когато бях вече в трети клас, дойде една пловдивчанка за възпитателка в пансиона и тя ни внуши и така ни въведе в ционизма на Ашомер Ацаир.От там вече аз станах ционистка..... и все разправях на мама: “Мамо, знаеш ли, че ще замина за Израел? Да, от едно парченце месо те отгледах и сега ще ме оставиш ли? Аз мислех, че ще вървя в Израел, ще бъда в кибуц, както повеляваше нашата Ашомерска организация.Трети клас като завърших, се върнах при мама, вече нямам право да бъда в пансион..

Нямате право и отивате в гимназия? Значи, още в пансиона обаче ви поемат организациите?

Не, само така, тя ни говореше...

Агитирала ли ви е?

Агитирала е, да. За първи път чухме какво значи туй или онуй...

За да завършим този период в София, помните ли София как е изглеждала? Какво най-силно ви е направило впечатление?

Нищо особено...

Какъв спомен е оставила София във вас?

Какво да ви кажа, от новия пансион минавахме, там където е съдебната палата сега, ул. Владайска, минавахме по Хр. Ботев, оттам Алабин.... Нищо особено не помня да ми е правило впечатление, щото не сме се движили там където е имало хубави сгради...

Вие сте имали ограничени часове.

Как се казва този дом дето е на Позитано и Алабин? Един голям безистен имаше така, минаваше се като улица през него, до Синода. Този дом ми правеше впечатление, защото там имаше една икона, голяма, имаше магазин за икони и едната икона беше... Като погледнеш от едната страна виждаш единия образ, а като погледнеш от другата страна – друг образ... Това ми правеше впечатление... иначе Лега беше търговски център тогава. Отивахме на екскурзия, там където е сега квартал Иван Вазов, та на първа рекичка, на втора рекичка и до осма рекичка...

Това по линия на училището?

Не, по линията на прогимназията. На първи май и на някой хубав ден ни водеха на екскурзия там.

Приятелство завързахте ли в еврейското училище?

Да, завързахме.

Къжете няколко имена?

На мои приятелки? Сара Бецерой и тя в Израел

Бецерой

Бецерой. Ето Виктор имаше най-различни младежи Мандил...

Тези двете, най-добри приятелки от там ли са?

Те са по-късно, те са от гимназията.

Как сте празнували празниците?

Със семейството си. Винаги, както традицията се спазва. Като почнем от Рошашана, всичко наред - с баница от тиква, спаначени, празени кюфтенца...

Това за Рошашана?

За Рошашана, при мама беше така и при свекървата и обезателно нещо по-различно – ракийката, яйцата, с всичко както си му е реда, с казване на молитви.

Къде сте се събирали?

Вкъщи.

Други хора идвали ли са?

В нас, не. Тука вкъщи не.

А в Горна Джумая?

В Горна Джумая в някоя от бабите, но повечето при Коеновците майка ми при майка си..

Това за всички празници? За Песах също? Порим, помните ли?

Е как да не помня. Песнички има много хубави за Порим, чудесни.

В София не ги пеят толкова много.

Защо? Та аз от София съм ги научила. Две-три песни...

В сиропиталището?

В училище.

Вие, на осем и половина години, живота ви поема на друго място... А в сиропиталището как сте празнували тази празници?

За Песах, идваха семейства и ни вземаха у тях.

Ама вие нали имахте роднини там?

Имаме роднини, но независимо от това такава си беше организацията. Това момиченце искам, това момиченце искам, всеки си избираше по някое дете и празнувахме в много богати семейства. Аз много нещо видях в София, там живеят най-богатите евреи.

Кажете някои семейства. Щото аз все на бедни попадам.

Семейство Барух имаше едно, което беше представител на фабрика, шоколадената фабрика... коя беше на евреите...Бераха Берух се казваше, този, който беше техен представител и в тази къща аз се наядох на шоколади, на бонбони, Песах не Песах, ядахме там децата. Имаше една дъщеричка, колкото мене, Недка се казваше, за първи път видях тоалетка в спалня, неща, които не бях виждала, но друг път ми се случи, директорът ми казва: "Заведи Марга при еди кое си семейство " А то се оказва първа братовчедка на майка ми, която ме поисква да отида в тях. Но със същото име, един съсед на нашия дядо, който ни развеждаше се случи в Коньовица и моя милост пристига в Коньовица.Да ви кажа, толкова мили бяха, толкова сладки бяха тия двама старци.... Около тях така имаше нещо като... сега при циганите.... Всеки си имаше по една стая, един широк двор... Дядото всеки ден ми носеше шоколадче, явно не ми е казалТи си мъничка, яж, яж. Толкова добри хора бяха старците, те ме съжеляваха. След това братовчедка ми пита директора: "Какво става с нашето момиче, защо не дойде?" "Ама как не дойде, аз ви го изпратих!" "Нищо подобно, не е дошла при нас...:

А тези, богатите, които са ви вземали, имали ли са деца?

Има ли са.

И въпреки това вземат?

Вземат, за осем дена, за Песах.

Само за Песах ли?

След това ни връщаха. Така аз видях юбилей на Екатерина Каравелова – 70 годишнината на Екатерина Каравелова, на Петко Каравелов жената. Изпратиха ме да подарявам пак букет цветя от имато на пансиона. Приблжих аз близо до нея, вече съм на сцената, гледам – мига, мига, мига, нещо нередно видях и какво мислите, тя беше спяла. Тия две дъщери много я тревожеха. Едната беше на Йосиф другата с Пейо Яворов... Трагедията вече я знаете. Тя ослепя, а пък казваха, че тя е шията, която държи главата... Тя е най-умната от къщи...

Запазена жена ли беше?

Запазена. За първи път видях операта "Гергана" във военния клуб, нямаше опера...

А едно време ... маестро Георги Атанасов...

И сега за първи път, от реката, Джумайската река - на "Гергана", къде щях да видя това в Горна Джумая. И приближавам се, гледам, че чешмата, за която се говори, нещо трепти и аз се затекох да питам тая чешма, да видя какво е... един смях... Попаднах и при едно друго семейство, магазин по имаха те.

За какво?

За мушамии. Много богато семейство, там имаше...

Какво значи богато семейство според вас?

Според мене – ботагии полюлеи, богатая мебел, богатая обстановка...

А през това време вашите брат и сестра живеят в Горна Джумая?

Брат ми, дълги години живях пак в София, в частна квартира, за да учи занаят – зъботехника. След това мама, като се премества вече в Пловдив, от Горна Джумая в Пловдив, сестра ми...

Коя година се премества там?

26-та.

Вие през това време сте в София?

Аз съм втора година в пансиона, играхте през това време там и след това идва тука, намират му майстор, при когото да учи...

Евреин ли е майстора?

Не, Бай Боян, човек който нямал деца и така си го взеха като свое момче. Водеше го навсякъде с него – и на балкана и на морето. Където имаше работа за зъботехници – там и той, с бай Боян.

А майка ви, защо решава да се премести в Пловдив?

Заради сестра си, имаше една единствена сестра, която беше женена далеч - Естер. Естер помоли мама да не е сама в Пловдив, "нека да има и за мен една сестра поне, ти нямаш мъж, който да ти пречи, ако ти желаеш ела, по голям град, по добре ще бъдат и децата". И така стана нашето преселване.

А свекървата, бащата, бабите, дядовците имали ли са нещо против?

Не знам, но аз понесох промяната на климата и на водата в Пловдив много тежко, не можах да се климатизирам. София – по балкански, Горна Джумая също. Първата година боледувах, толкова зле, че като се прибрах домакинята..... "Ти ново момиче ли си? Не, аз не съм ново момиче, мадам, аз съм Марга. Аз те изпратих при мама, не при мащеха...." Това бяха нейните думи. Толкова неузнаваема от слабост и от изтощение, от болест.

Тука, в Пловдив?

Да, първата година, после полека-лека се климатизирах.

Значи, вие още дълго време сте живели в София, след като те се преместват

Разбира се.

Изкарвате ...

Аз 30-та година се прибрах в Пловдив.

А те заминават 26-та казвате?

Да.

Значи четири години живеете в София? Не ви ли беше мъчно за роднините?

Не. Бях така, по спокойно дете някак си и може би това, че бях по-добра ученичка, много ме галеха, учителите гледаха по снисходително... и възпитателите на пансиона...

Обичаха ви?

Обичаха ме, да.

Не ви е липсвала любов?

Не, не.

А майка ви идвала ли е?

През това време?

Да.

Само по време на земетресението, за да спаси сестра ми, да не би да се случи нещо, заминаха за Горна Джумая за известно време. А брат ми май че беше в Смолян тогава, с майстора.

Кое земетресение?

27-ма година в Пловдив - Чирпан. И тогава аз, тя ми пращаше всеки месец пари мама, да си купя нещо, така, да се подсладя. Аз ги пестях и тогава й казах: "Мамо, аз имам спестени пари, искаш ли ти ги дам?" Тя ми се скара: "Аз не ти ги пращам, за да ги пестиш, аз ти пращам за да си купиш нещо, което ти се иска." После, тя дръпна... "Виж колко много пари имам..."

Искала е да ви успокои.

Да.

Когато се връщате в Пловдив, къде започвате да учите?

Девическата гимназия, за сираци не се отпущаше стипендия за Девическата гимназия. Само за търговска, само занаятчийски училища... Обаче аз казах на мама: "Аз няма да отида другаде, аз искам гимназията." Издържах приемния изпит в София – Първа девическа.

Гимназия в София?

И бях готова да бъда приета тука. Но не ни дават стипендия, не отпускат стипендия, независимо, че дипломата ти е отлична или че успехът...., защото си сирак и трябва за три години да усвоиш занаят, та да не тежиш на държавата. Обаче мама излезе много практична. Отиде и казва: "Знаете ли, г-н Началник, детето ми ще се самоубие, ако не го запиша в гимназия." Постави някаква много сериозна причина и направиха всичко възможно, отпуснаха ми стипендия..... Една вдовица на какво е готова! Получих стипендията. Бяхме цялата гимназия 900 ученички, само четири стипендиантки.

Това е българска девическа гимназия. А евреи имало ли е?

Само в нашия клас пет.

От общо 30 ученика, предполагам...

Да.

И само две стипендиантки?

Стипендиантки в цялата гимназия – две еврейки и две българки – една Надежда и една ... не помня вече как се казваше, много мило същество беше и тя... Така продължих със стипендията. Много хубави стипендии

ни даваха. В началото за облекло, за учебни пособия и след това всеки месец...

Изкарвали сте някак си? И така започвате да членувате в Ашумер Ацаир
В Ашумера и там вече животът си тече, всеки ден отиваме, Пиллот значи действие, работа.

Колко пъти се събирахте?

А, ние всеки ден отивахме там, щото ни беше интересно.

Момчета, момичета....

Да.

Имали сте униформа?

По-късно да. В началото нямаше, бяхме по-малки, от 15 години... После вече почнаха момчетата да се оглеждат и ние да поглеждаме и да завързваме връзки. И едина вечер, с приятелката ми Марияна винаги се прибирахме, защото бяхмеИ все ни придружава един и същи младеж. "Аз ще ви заведа, аз ще ви изпратя..." Марияна и аз се питаме за кого сега идва тоз – за тебе или за мене.... Оказа се, че за мене... И полека-лека става една дружба и тази дружба продължава така 2-3 години. Накрая взеха хората да ни честитят вече, след като станахме 19 годишни... "Там, ти си се сгодила, нали?"

Виждат ви, защото вие непрекъснато сте заедно...

Кажи ми какво да отговоря? Да продължа ли да приемам поздравления или не? Той само ми каза: "Ами, сега... сестра ми вкъщи..." И аз само като чух това, стоп – до тука беше...

Това какво означаваше – "сестра ми"?

Е, не. В смисъл, че той не може да заведе приятелка или булка или каквото и да е, че вкъщи не може... По късно разбрах, че майка му беше против, защото съм сирак. Може би искаше някоя богата снаха. Така или иначе, след това дойде моя съученичка от София и ме пита: "Какви ти са намеренията? Мислиш ли да продължиш твоите отношения?" Викам – не, до тука беше. Писа писма на мама, на брат ми – туй-онуй, един вид, че той не бил виновния, че аз съм била виновната... Както и да е, до тука беше. Отивам вкъщи и казвам: "Повече няма да го приемате, защото така и така..." Брат ми, миличкия... "Ще дойдеш при мене, в моята компания, не се притеснявай..."

Вие къде сте живеели в Пловдив?

Първоначално до църквата "Св. Георги", все около, еврейска махала...

А какво жилище сте заемали?

Най-напред мама беше заела една стая.

И вие тримата...

Децата.... Тримата, ама ние имахме един салон... аз и сестра ми бяхме вънка, до салона...

Ама той, салона, навън ли е?

Навън, защото стълбището беше близо, минаваха хората за другите етажи, ама ние не се тревожехме... После вече полека-лека докато стигнахме до много хубав апартамент, тука на "Св. Климент" на баш центъра.

Под наем все?

Под наем. Излязох булка оттам.

Постепенно се увеличава вашето материално състояние..

Разбира се. Брат ми напредна. Един работник, два работника... три работника имаше в работилницата. Трудолюбив, честен с клиентите си, с лекарите, които не са по-малко взискателни...

А сестра ви през това време какво прави?

Тя беше женена вече.

Тя кога се оженва?

Тя се жени 1932 година, а е родена 14-та година.

По еврейски ритуал ли се е женила? В синагога?

Да.

Помните ли сватбата?

Аз помня, как да не помня. В Чирпан.

В Чирпан, отидохте специално до Чирпан?

Разбира се.

С какво пътувате?

С влак.

За първи път ли пътувахте с влак?

Не. Аз покрай тези , които имахме, срещи шумерски имах право да пътувам три пъти годишно безплатно като сирак и ги използвах тези пътувания, само че мама ми разрешаваше. Това беше хубаво, че имах майка с модерни разбирания, не някоя невежа, много будна, природно будна.

А в Чирпан имало ли е синагога?

Имало е синагога. Макар и малък град. Малък, малък имаше – 20-30 семейства евреи.

И сестра ви се омъжва за евреин също?

Да, за евреин.

И заживява в Чирпан?

Да. Оженвам се и аз.

Това по-късно. Гимназията - един преход от едно еврейско общество в друго, което е смесено?

Абсолютно никак не ми се отрази това. Веднага ме направиха председател на класа.

Какво значи председател?

Тогаваше такова нещо. Една година, две години, на третата ги помолих - нека аз да не съм, нека да има още някой друг... Няма такива работи – Маргарита – ти ще бъдеш. И дойде товагава /не се говореше против комунизма/ една един ден взе да държи една голяма реч. Против.....Стана достояние това до нашите преподаватели и ни викат вече на разпит. И разбира се кого най-напред – председателката на класа. “Кажете Маргарита, какво си чула и какво си направила ти като председател?” А мен ме радваше това, което говореше... Не бях така нещо много против тези работи... И казах им, че в училище не бива да

се говори на политически теми, че тук не е мястото. И той ми каза излез. Не ме наказаха. Изобщо, добре се справях с моите съученички, даже и след като се ожених, две учителки ми дойдоха на гости – по литература и по история.

Защо тези предмети са ви били любими?

Да, ама аз ги уважавах, самите учителки, особено историчката...

Как се казва тя?

Стефанова, възрастна беше, но много хубаво преподаваше, защото в последния клас дойде една друга, която беше – “ Първо римско, първо арабско... така... беше много схематично...Знаете ли какво ми каза тя? “Аз видях в тази книга - дете си записват - , че ти, Маргарита винаги си имала отличен по история. Аз знам защо ти не учиш? Не си сега отличничка. Защо не искаш да учиш българската история.” Тя беше една такава – невзрачна... Не можеше да се прави сравнение между едната и другата. Не ми писа шесторка, писа ми петорка.

А вие срещали ли сте проблеми, затова че сте еврейка в училище?

Не, но имахме една друга съученичка –не знам защо с нея малко “така и така се прави ,това се случи” Казваше ми за някое име, което... или за някоя подигравка... Отивам при ученичките и казвам: “Моля ви се, ние сме в един клас.” Затова не исках да бъда председател.

Това по време на учебните занимания, а свободното време как прекарвахте? Ваканциите..

На лагер.

Разкажете нещо за тези лагери, лагерни огньове, лагерни песни...

Много приятно, идвах от цяла България, момчета, момичета, имаше добри между нас, имаше добри рецитатори, стихотворения на Смирненски, стихотворения на иврит. Имахме един бенцион.....от Русе, пееше толкова хубаво, арии от опери... Всичко това не можех аз да го видя в Горна Джумая да ви кажа откровенно. Това само в един голям град може да стане. И затова тези Бяха много хубави, много хубави. Един ден излизаме нашатана разходка и къде къде, как се отделихме, какво се отделихме, никой не знае пътя за връщане. Ами сега, как да се върнем. Имашекоито бяха със стадата си, ако бяха някои лоши хора, щяха да ни нападнат или най-малко да се подиграят с нас. Нямахме такава нещо. Полека-лека, какво-какво – изведнъж Рашка, моя приятелка, дете бяхме в пансиона съученички с нея – “Марга, май че тия електрически стълбове минават и покрай И тръгнахме по електрическите стълбове....

Това, къде се развива действието?

В Цигов чарк между Ракитово и Батак и полека-лека... Вече бяха и в тревога и в самата... Приближихме се, почнахме “Ехо, ехо!” Веднъж вместо олио да сипя на салатата сипвам газ Ядохме салатата с газ... Но огньовете бяха нещо хубаво. Софийнци се отличаваха много с тяхната култура, защото отиваха на опера, знаеха повечко неща. Русенци бяха по-различни, но по-симпатични. Ние бяхме женско чадло, тука пловдивчанките и кой с каквото умееше се изявяваше.

А Пловдив какво представляваше? Какви са ви спомените по онова време?

Сега има една книга на....., която описва за Пловдив. Тогава беше малък град...

В еврейската махала сте живели?

Еврейската махала, имаше много простовати между тези които идваха от Одрин евреите, от Турция -Ги наричаха пловдивчаните. Те не знаеха български и говореха много грозен език, български бих казала. Иначе, бяха трудолюбиви. Кой ще хване една кошница с храните ще продава по улиците, кой домати на таргии... мъчиха се. После правиха много тестени изделия – банички, такива работи, но за култура не можеше да става и дума. Децата им полека-лека идваха в Ашомер , отваряха очи...

Значи, Ашумер им отваряше очите?

Да.

А улиците какво са представлявали, пазарния ден в Пловдив?

Ами калдаръми бяха, тая наша уличка беше много хубава. Тогава, когато имаше калдаръм, не минаваха коли поне. Това беше буквално двор за децата – не минаваше нито каруца, нито... И играеха тука децата и със шейничките си играеха. Сега с тия модерни коли, само задниците на колите виждам.

А вие, в тази къща кога започнахте да живеете в нея?

Когато се омъжих. Ама аз помня когато се строеше тази къща, ама че аз ще вляза в нея....

Майка ви през това време продължава да шие за да изкарва пари?

Тука не, в Пловдив вече не шие. В Пловдив стана работничка в една фабрика наПак на евреин, за нашивки при военните, дето имат лампази някакви от сърма, за панделки...

На заплата?

Да, на надница. Счетоводителят беше г-н Аладженов като видя мама малко се стресна: “Вие госпожа не сте ли от Горна Джумая? А какво търсите тука вие?” Какво се оказва, че по време на войната е бил на гости в семейството на мама.

Когато бащата е бил жив?

Не, при Куеновците. При дядо Бенцион и дядо Бахар и Тамара денонощно меси хляб и готви и за гости и чедата.... И той бил на гости при мама. И казва: “Какво търсите вие тук” Един вид - не вие мястото тук, за една работничка.

Защото са били богати.

А тя казва: :Вижте какво, аз не съм в Горна Джумая, аз съм си тука...”

А там родата, не ви ли поддържат финансово?

Известно време да, като позасея... като позаякна малко, да чакаш. Аз стипендия, сестра ми работеше, брат ми работеше и мама прекъсна вече. Остана вкъщи.

Аха!

И след като вече превъзмогнахме трудностите, мама си остана.

Да, а вие от къде научавате на ръкоделие, на това което сега правите?

Аз си го имам от дете.

Някой ви е учил във всеки случай, да?

Специално на това, което видяхте никой не ме е учил.

Не съм ги виждала , ама така. А и моделите си ги измислям, гледам малко и по телевизията някъде какво има така интересно.

И започва младежкия живот, харисването с момчетата, момичетата, харесвано момиче сте била?

Да, отиване на....., на разходки нагоре-надолу. Много приятно беше, не беше лошо. И след това нали ви разправих. А мъжът ми, с брат ми и с още приятели, бяха в една конспирация, заловени и осъдени . В милицията бяха заедно неусетно успял да се измъкне от там с още двама-трима благодарение на някой, който пак е дал нещо и успя да се измъкне, обаче брат ми и още десетина души останаха, те бяха четиринадесет-петнадесет души май...

Това коя година?

Тридесет и пета, когато аз съм освободена по пет предмета, само по два предмета трябваше да държа изпит.

Матура?

Да и за съжаление едвам измъкнах, изглежда някои тройки се отрази много лошо на дипломата ми, но това не ми попречи в живота. Искам да кажа, точно тогава аз носех храна до милицията, защото още бяха там ви видях всички, които бяха там. Бледи, биеха ги. След години вече..., а веднъж срещам мъжа ми с други двама и викам: “Вие се разхождате, ама брат ми е още затворен.” Един вид блазе Ви, че се измъкнахте

Да.

После, полека-лека, една от нашите, друга Марга, и тя е Марга.

От искате.

Да с една приятелка на добрият приятел на мъжа ми и като видяха, че пак ми дойдоха на гости и Шарли дойде с, Йосиф се казваше. Дойдоха нарочно, за да ме вземат и мен на разходка, и си тръгнахме за Пловдив, и така се запознахме с мъжа ми и почнахме да

А той казвате, че е бил в конспирацията, значи той е развивал някаква дейност.

Ами, бяха всички, това беше на Йома Шакел , когато излязоха на някаква манифестация и затова накой ги предаде. Хванаха ги, хванаха някои от тях и някой предаде: Кой савъв вашата група ? Еди кой си, еди кой си, еди кой си, в които влиза Шарло, Павел, Васа, Йосиф, Исак сума ти младеж, някои и бяха осъдени, на затвор.

А какво толкова са правили нередно?

Че са..., направили манифестация някъде, но във време на Йомен Шекел , протекционизма ли е, не си спомням добре...

Да.

...защото аз бях още ученичка.

Да.

Но след това, когато се гледа делото, нали Митко Ролекс си държа една такава реч, че уплашиха се, за брат ми искаха много години затвор. Един първи братовчед на мама, беше директор на “Балкантабак”. Юрист-консултът на “Балкантабак” беше съпруга на големия, на този прокурор и не бяха така , не помня какво беше, но имаше връзка с работодателя си, който беше наш братовчед. Той помоли за брат ми и след...

Значи майка ви пак се е задействала?

...след шест месеца... Ами как? Кой да помага?

Не, разбирам, но тя не се остава де.

А не! Тя е борбена, беше борбена жена и много добри съвети даваше на брат ми, много добри съвети, и най-важното, че брат ми я слушаше. Виждаше, че майка ми е добра.

Значи вие пътувате от Чирпан, с мъжа си, за София и се запознавате?

За Пловдив.

Така за Пловдив.

Ама така ме дръпна той, като се качих във вагона, чак ме прегърна! И това ми направи много силно впечатление...

Сила. Мъжка сила.

...и силно впечатление ми направи и по пътя така си говорихме, а "ще се видим ли утре? Няма ли да се видим?" и така почнахме срещите и така...

Значи вие сте го избрали?

Ами...

Или той ви е избрал, няма значение кой

Сега е взаимно...

Не е решение на родителите?

Не не, по взаимно съгласие. След това старият ме виждаше, като отиваха на работа минаваха покрай нас, покрай нашата улица тука, тя е близо и старият ме виждашеИ дядото ме хареса....

А той богат ли е бил вашият съпруг?

Миличките, не бяха бедни, но при строежа на тая къща, комшията отсреща беше пак наш сънародник, , ама те бяха продавачи на ярми, трици и брашна, чувалите се изпразниха и не се напълниха вече.

Това става въпрос за...?

За третия етаж да правят, че така онака, и заборчаха и ипотекираха къщата.

С други думи родителите на вашия съпруг са се занимавали с търговия на зърнени храни?

...храни и мъжът ми работеше вече там. Остави счетоводството, отиде и той да помага на баща си и брат му. Те отиваха по кухните, да разнасят брашното, да правят поръчки, изобщо много трудно превъзмогнаха, за да стигнат, как да ви кажа, това пеша да ходиш, нямаше рейсове в Пловдив още, да отидеш до Кючук Париж, до Тракия до големите, до далечните градове, и с формичките с продавачи на зърнени храни, имаха си, с вагони получаваха стоката.

Да.

Но заборчаха и ипотекираха къщата.

Тази къща, в която сега живеете?

Да. И брат ми плати ипотека, за да бъде сестричката му спокойна.

Ооо, голям жедст!!

Виждате ли, какъв брат.

Голям жест!

И какво ме пита моя брат, един ден преди да се омъжа – така ме хвана за бузите “Каж ми сестричке, какво искаш още?” “Аз да искам?! Мисля, че получих повече отколкото ми се полага. А един ден отивах при мама и ...

А чеиз имали ли сте?

Имах. Още го имам. Три чифта имам с филета .

Майка ви го е правила?

Не. Давали сме и навън да се прави. Има. Всичко наред. Свекърва ми беше много претенциозна – свекървата.

И вие все пак си харесвате съпруга?

Да.

С какво, освен със силата, ви пленява?

Не, с неговата хубост, не зло....не такъв, как да ви кажа...заядлив, и така, приятен, с него да живееш е приятно, просто приятно!

Беше приятно.

Да, да. И как да кажа, отношението му беше много толерантно, хубаво.

Е, какво е завършил, еврейско училище?

Да, еврейска прогимназия, постъпи в гимназията и понеже средствата не им стигнаха, за да изпратят на първия, който беше на длъжност и напусна

Започна да работи при баща си със...

Не, първо дърводелец, после чиновник при едни наши сънародници, и най-накрая вече, като видяха, че има нужда там от втори човек и там почна да работи.

Да. Годож имало ли е?

Имало е! Дойдоха ми на гости! Бабите, деверът, нали всички дойдоха при нас на гости, на “Св. Климент” и сватбата стана в къщи, защото старата не можеше, имаше вече инсулт и не можеше да се движи.

Тук, в тази къща?

Горе, на горния етаж.

На горния етаж.

Салона е голям, горе е много голямо.

А на Синагога?

Не!

Не?

Не, защото не можеше да стане.

Не можеше да стане, а равин имало ли е?

Да! Дайдоха.....

Къде?

В къщи да и понеже той беше учител на моя съпруг, сега Шарло се качва по стълбите и приятелите нещо го закачат и той се обърна.

Ей, Шамико

Какво значи това?

Още ли не ти е дошъл акъла, хайде качвай се нагоре, да те венчавам....
А пък аз нещо по улицата, тя е много близо тука, обърнах се нещо да
кажа на сестра ми.... Да не гледам назад

Защо?

Нямаш право да гледаш вече назад към бащината къща...

Е, традиция.

Само напред!

Свекървата!

Кресна! Да, още от пътя.

Станахте ли си близки в крайна сметка?

Да, никой не се е погрижил за нея като мене и накрая тя пожела нейния
дял, защото имаше 1/5 нейна и така...

А в тяхното семейство спазвали ли са традициите?

Да.

Вече започвате Песах, Рошашана, на Йонкипур се пости...

Всичко наред, обезателно. Даже една година Шарло беше в Хисаря, на
бани, беше си взел карта и идва Песах. Самито го нямаше, беше в София
вече, а заради Мури, заради малкия ми син, за да разбере, че е Песах
натъкми всичко както си е. Както съм го приготвила всичко, изведнъж
пристига и Шарло и стана много весело...

Коя година се женихте?

1939 .

Това е началото на събитията?

Майка ми пожела да не видя никога война, защото тя много пострада от
войните. Кога започва войната - 41-ва година, Самито беше малък, бебе
беше.

Значи, първо се ражда Самито, веднага идва? Коя година?

1940 година. И това по молба на майка ми. Ние още не искахме, ама тя
беше написала със сестра ми, и видя че имаше много млади жени и
дойде така, разузнавателно... "Марга, как сте дъще?" Това-онова....
"Добре съм, мама." "Знаеш ли, вима много бездетни, които нямат
деца. Много се къпят в топлите води..." Описа ми картината. "А вие,
какво?" "Мамо, викам, още съм уморена от шетането по сватбата, нека
малко да си починем..." "Нека едно детенце да си имате, пък после... Тя
беше инициатор..

Той се ражда 40-та година и 41-ва вече започва войната.

И вече са в трудовите лагери – мъжете.

Мъжа ви също?

Разбира се в Михалково **Къде е бил на лагер?**

В Михалково, Ягодово ..на много места

Те са ги вземали и после...

Е, по осем месеца.

И вие тука сама с дете на две годинки?

Да. И гладувахме после, по-късно. Много трудно беше. И старите бяха с
нас...

Каква промяна настъпва в живота ви по време на Холокоста? Всъщност как разбирате, че идва Холокоста?

Седем души, в тази стая, горния етаж, пристигат и чукат, блъскат.

Боже мой!

Между другото в кафенето, свекърът ми казваше: “Чуват се много лоши работи, пригответе си торбички с бельо и хляб..”

Без да ви дава обяснение никакво?

Не, давал ни е обяснение, но ние все още не вярваме. Само дето не се даваше да излизаме навън – два часа вкъщи. Два часа навън, останалото време – вкъщи. Като дойдоха тия, единият от тях беше инженер.....- пригответе се. Свекървата и свекъра вземат най-напред. Горе, над нас живееше началник щаб армията, подначалник – подполковник Стоев. Тук живееха еврейски семейства. Дойдоха, съдията по еврейските въпроси тука и горе зам. Началник щаб армията. Тогава отидохме да ги събудим тях, да им кажемНека ние младите да отидем, аз предложих. “Г-н Стоев, нека да отидем ние младите вместо старите. Къде ще ги търкаляте, те едвам ходят?” “Ти, да мълчиш! Много да не знаеш! Стой си там! Баба Франка, вземи си дебелото палто, коженото палто. Вземи си и палтото.” Както и да е, те се върнаха. След това ни дигнаха нас – мене, мъжът ми, етървата – бременна в деветия месец и деверът ми.

Мъжът ви не е ли бил на...

Още не. Бяха вкъщи още. Дигнаха ни, заведоха ни в един участък, имаше тука, тогава дойде митрополит Кирил, не беше още патриарх. “Дерзайте, братя, дерзайте! Няма да ви изоставим!” И много се застъпи за нас този човек и затова сега му правим уважението да го посещаваме.....Може би знаете това...

Да разбира се. Мене ме интересува, това става вече късно 43-та година, а 41-ва вие слагате значките. Какво става с еврейските професии? Как това се отразява на семейството ви? Чупеха ли ви стъклата?

Не, ние излизахме на балкона, горе. Срещу живееше градоначалника Велчев жена му: “Ей, ти еврейко! Махай се оттам!” Извеждаме бебето на етърва ми и мойто момченце, да дишат въздух. “Прибирайте се, нямате право да стоите по балконите!” После, Стоян, имахме един млекуар, който ни даваше мляко. “Ей, ти защо даваш на евреите мляко, бе?”

Кой го казва това?

Величева. А пък Стоян ѝ вика: “Ти ли ще ми заповядваш, на моето имане! Аз на кого искам, ще си дам!” Имахме един добър, добронамерен човек, Спас се казва, тука горе – хранителни стоки, купуваше извара и я даваше само на евреи, за да не гладуват. Аз не прекъснах да му благодаря. И все гладни бяхме.

Защо?

Защото не можеш за два часа всичко да купиш!

Само времето ли... или има и обедняване?

Обедняване има, тогава аз си продадох и нощница и не знам още какво, нощница, която аз не бях я обличала – копринена, чудна. Продадох я за да ям.

Това означава, че не сте имали възможност да изкарате пари?

Ами откъде да ги извадя? Мъжете ги няма... Ние сме ограничени...

Свекъра?

Свекъра – стар човек. Час по час – уринира – не може! Беше вече седемдесет и няколко годишен.

А настаняват ли тука при вас софиянци?

Не. При сестра ми имаше софиянци, в Чирпан.

Вие членувате ли вили вие сте с малко дете?

Аз изобщо не съм се записала нито като партиен член, нито като ремсистка. Мъжът ми беше партиен член.

От коя година е в партията?

Още 1936 година...

Нещо за свекърва си кажете? Голяма кокона...

Много обичаше хубавото, много голяма чистница. От пет часа ме събуждаше като млада булка: “Хайде, хайде да чистим!” Майка ми казваше: “Боже мой, и в събота ли сте с престилки?”

Нали и майка ви е била чистница?

Майка ми не дотам, колкото свекърва ми. Свекърва ми беше извън нормата. Непрекъснато едно и също обичаше да се прави всеки ден, то ти обръзва, ама няма как.

Идва 44-та година, вие продължавате да си живеете...

Хванах се за косите като разбрах, че съветската армия е в Добруджа....

От радост?

От радост. Бях в банята, свекърва ми взе стая и кухня, аз и етърва ми в банята готвахме и перяхме. Тя има деца и аз имам и когато аз готвя, тя пере и обратно и така до ден днешен сме си приятелки, тя е в Израел. Тя овдовя. Първо заболя деверът ми от петнисти, след това и брат ми, защото го посети. За един месец, за 28 дена изгубихме и двамата.

Това коя година става?

48-ма. Затова аз родих второто ми дете, за да има мама занимание, да има задължение, да не мисли...

А кой ви е помогнал при отглеждането на децата – свекървата, майка ви?

Майка ми, изключително майка ми, свекърва ми не можеше, нали я заварих с инсулт... Ама когато човек има дни да живее, живее... Ето на, и след тази катастрофа дето ми се случи с малкия син... какво искате, ама живее нали? Волю-неволю... А когато Сами беше в Израел, беше на война, на Суетския канал, и тогава цял чувал имах от горните чорапи, дето ги събирах, разпорих и изплетох всичко това, което виждате... До мъжът ми, който е болен и плета, цели ноци слушах транзисторчето как воюват и къде е Сами...

Ужас, само не мога да си го помисля....

Дано да не ви се случи никога в живота...

А 48-ма година, когато умира брат ви, деверът ви, погребвате ги по еврейски ритуал?

Разбира се. Брат ми беше изложен в Шалома, а деверът ми – тук горе беше...

Седем дневен ритуал, със седене на земя?

Да, да.

Всичко беше спазено?

Спазено.

Той, брат ви, бил ли е женен?

Не, предстоеше му годеж. А деверът ми остави две дечица едното на 5 години, другото на година и нещо...

Как се е казвал деверът ви?

Жак.

Част от родата заминава за Израел?

Да. Сестра ми заминава. Брат ми го няма, мама остава тука и аз се грижа за майка си.

И вашите устреми, отиват на заден план?

Да.

Забравихте Израел?

Не, не забравих Израел и до ден днешен. Даже една картина изпратих днес да краси Шалона. За какво ми е тука нямам място.

А с родата, която е в Израел, поддържате ли контакти, пишете ли си.

Да, не само пишем, издаде книга братовчед ми Жак, една за мене една за Шалона. Който дойде от Израел от моите братовчеди, не само, братовчедка ми завчера честити Баба Марта, утре е Вивин. Със всички поддържам роднинство.

Вие самата ходили ли сте в Израел?

Два пъти. Веднъж, когато сестра ми беше жива и веднъж след като вече я нямаше.

При сина си вече?

Да.

Да видите неговото семейство.

След смъртта на

А как става така, че сина ви заминава за Израел?

Той завършва юридическия факултет и аз за награда му предложих да види Израел. И тогава му казах, ако искаш, остани..

Мъжът ви е бил жив?

Да. След това той посети двете си внучета. И така, остана там, по негово желание.

Коя година?

1965 година.

И там се жени и там има деца вече? След това се връща тука в България, коя година?

1993-та година.

Сега не го питам как му се струва България...

Той има още тука приятели, съученици. Там му беше много труден живота и след смъртта на сина му...

А сина му от какво умира?

Не ме питайте...

През това време съпругът ви къде работи, той си сменя няколко пъти местата?

Като младеж дърводелство, по-късно изкарва нощни курсове в Търговското училище, завършил курсови за счетоводител и става счетоводител. След това, когато вече магазина има нужда от помощ, вместо да вземат чужд човек, той напуска счетоводството и отива да помага на баща си и на брат си.

Ходите вече на почивка, на морето, воаяжи следсватбени...

И се прибираме и почваме редовния живот. Почвам аз да готвя.

Еврейски манджи или други?

Само еврейски.

Я кажете една рецепта? Любимото ядене на мъжа ви?

Енджинарика обичаше...

Какво представлява?

Тиквички с кисел сос.

Как се приготвя соса, я кажи.

Режат се тиквичките малко по-едри, за да не се разкашкат, варят се с мазнината, солта по-късно за да могат по-бързо да се сварят. След това се слага лимонов сок...

Като се изцедят?

Не, всичко заедно. Малко захарчица и става прекрасно и се яде студено. Това е предястие.

С копър?

Не, без нищо.

Ами то много проста работа?

Проста и много вкусна. Агритада знаете ли какво е? Каша, като фрикасе, само че пак с лимон се прави, пак предястие.

С яйце?

С много яйца. С по 2-3 яйца се прави кашата, повече мазнинка и еднообразна, не на топчета, обезателно в студено състояние се бъркаше брашното.

А месото бялото се слага вътре?

След това се прибавя. То трябва да е готово, само като гарнитура отгоре и черен пипер. Или пък мозък варен. А когато се вари мозък взема се бульон от мозъка. Соса се прави с бульон най-вече пилешки. Мама правеше едни патладжани, което много рядко го знаят тука, ама аз ги уча. Пекат се патладжаните цели, след като се обелят се слагат в студена вода, за да не почернеят а да са бели. След това се изцеждат с някакъв тънак плат, за да няма вода в тях. Нарязват се на резенки, средно големи патладжани, не много големи, независимо от това, че са печени.

Ама те ще се разкашкат?

Няма да се разкашкат, полекичка така – на три ката, по-дебелички. И да се разкашкат ти ги събираш в ръката, оваляш ги в яйце и брашно и ги пържиш в масло.

Краве масло?

Да, може малко смесено да бъде, за да не е много тежка мазнината. Много вкусно нащо.

Как се казва?

Имам байлдъ.

Ама това е турско?

Турско, ама ние така си го знаем, като наше.Те са два вида – едните докато са сурови патладжаните се пържат, обаче печени не могат да се сравняват. Аз правя прясно зеле с кайма. Вместо да слагам едри парчета месо, което - я се свари я не се свари, нали ме разбирате... Слагам вътре 250-300 грама кайма и бъркам заедно със зелето. Получава се едно много вкусно ястие, пак с месо, и полезно, и приятно. Най-накрая и домати на сладко зеле, а на киселото най-накрая оризче малко.

Това е българско ядене. Киселото зеле си е тука специалитет в България.

Може би, но ние си го готвим. Майка ми го говеше и със кромид, българите го готвят без кромид. Мама слагаше много кромид.

Какво отношение сте имали към социализма? Вие не сте били политически човек, не се интересувате от партия?

Не, аз се интересувах повече от Нямах антипатия към равенство и братство, защото в края на краищата няма да поддържам хитлеризма. Все пак – там където ме считат за човек...

А на работното ви място, някакви проблеми за еврейския ви произход?

Не. Не съм имала. Бяхме само две еврейки. Даже обратното, с нея, колежката ми еврейка не можах да се разбера и напуснах работата си. "Ама как така Куен, вие не сте се карали?" Ами казвам: Докторе, един от лекарите, не е нужно да сме махленки да се караме, щом не се разбираме. Мъж и жена се разделят, камо ли две колежки. Нима не ви се случвало да се карате с някой колега, а пък бях сигурна че се е карал.

И къде отивате да работите, след като се разделяте.

Пенсионирах се по болест. Тогава и..... се разболя и аз не пожелахИмах 14 години другаде...

Значи след 10 години се ражда по-малкия син?

Да.

Децата ви като евреи ли бяха възпитавани?

Да.

Това какво означава?

Да видят какво е Песах, какво е Порим. Не съм наблегнала така много, до крайност. Ами едни ритуали и едни традиции. Така да наблягам на – недейте така...не. Както и за Израел, макар че аз лично казаха в едно писмо на Сами, ако не ти е удобно навън, че нямаш да речем клиенти за акордирането, с това си изкарва хляба, не с адвокатство в Израел. Не знаеше езика в началото, което си е право. Казвам иди в Кибуц . Той не хареса.

Аз като го гледам той не е за Кибуц.

Не, той не харесваше Кибуц. А пък аз само за Кибуц. Защото така съм възпитана.

Така сте израснала в тези домове, сиропиталища...

За мен не представлява тежест. Ние до крайност не сме стигали, както и мама до крайност не е стигала.

Но сте отбелязвали празниците, имало е празнична трапеза..

Винаги и до ден днешен. Ето, онази вечер е бил на вечеринка, синът ми донесе сладкиш.

А връзка с еврейската общност поддържали ли сте?

Да, винаги.

Членувала ли сте в някакви организации?

Въвне съм била, защото бях тогава, когато имаше....., аз бях още млада. В други организации не.

А синът ви?

Не, нямаше младежки, даже моята снаха ми намери, намекна ми, че аз съм знаела иврит, а пък синът ми не знаел. Тогава не можеш да кажеш, че знаеш иврит. По едно време даже бях застрашена, че може да интернират. За една учителка по иврит и за мене бяха казали, че...

Това кои години става?

По време на социализма.

Че знаете иврит и че сте били застрашена?

Да.

Че сте еврейка, ами ето значи..

Не, за иврита специално кои са един вид ционистки , за ционизма. Щом знаем иврит, занчи сме ционисти.

А кой ви е казал?

Някой им е подшушнал. За г-ца Герцович, за която се знаеше че е в управителния съвет на Вицо в София и за една учителка в детска градина... Но не стана такова нещо. Сега да знаеш иврит не е грехота.

Вие сте го учили в сиропиталището?

Не, в училището - еврейското. В сиропиталището се говореше

Коя година умира майка ви? Сигурно пак по еврейските традиции?

Да, в еврейските гробища, обаче мъжът ми в българските гробища.

Защо?

Защото не разрешаваха. Казаха, че ще мине през еврейските гробища аутобан. Аз го погребях в Преслав, един квартал на Пловдив, по-далече, беше село Преслав.

А по еврейски ритуал ли?

Да.

А как възприемате промените, които стават след 1989 година?

Какво да ви кажа, нямам особено мнение. Изчаквам още да мине прехода. Едно време мислих, че прехода ще бъде пет-шест години, а той доста продължи.

А трудно ли живеете сега?

Трудно, не ни е леко. Отказах се от удобствата на домът ми. Имах 110 квадрата, сега съм в една стая, не ми е лесно. Но сама го пожелах. А на времето ме задължиха да живея в една стая.

Кога е това?

Преди девети септември, когато ни гонеха. Тогава взеха този горния етаж...

По време на Холокоста?

Да, да.

Значи реално ви вземат жилището?

Да, вземат го, затова трябваше да живея в една стая. Тогава бях с дете и мъж, бяхме трима. Сега съм сама в една стая и сама го пожелах. Синът ми има стая и кухня, големият ни салон, холът го направихме магазин. Където е магазина, до него има едно магазинче надолу, в избеното помещение, а това беше целия магазин и нагоре магазинче. Само това ни взеха на нас.

Тези семейства, които са били тука настанени по време на Холокоста...

Отидоха в други квартири... А след 9-ти септември веднага каза на Шарло, без Шарло не се движеше изобщо, защото го беше страх. "Аз мога да ви дам веднага вашето радио, аз знам къде е." и веднага ни донесоха радиото, тука във военното окръжие.

Тоест взели са ви радиото?

Да, да не сме в течение на нещата, събитията...

И все пак как са се освободили тези семейства настанени? Заповед ли?

На горния етаж заминаха за Пещера, защото имаше бомбандировки, евакуираха се – полковника със семейството. А тука долу, поле-лека си заминаха за София, не помня как беше. Той имаше брат, трети секретар при царя. На Кристина Московка, голямата певица е племенник. Баща му беше англофил, баща му идваше, но преди да дойде при сина си идваше при свекъра ми. "Бай Самуиле, не се страхувай, работата върви добре, няма да посмеят нищо да правят." Той беше англичанин – по идеи. Обаче след като убиха Багрянов и други, този остана жив, неговият син остана жив, братът на И Московци си заминаха за София, жена му беше много толерантна. Викаше ни нас, говореше с нас, изобщо се държеше... е, и той не се държеше лошо. Но самата му служба не беше добра съдиятаА горе полковникът беше още по-човечен, той като виждаше, че някой от нас носи кофи с вода, той грабваше и ни помагаше, кошкожамити полковник, но жена му "Боже прости!" – лошичка. Тя ме вземаше мене да спя при нея, когато идваше от Пещера, за да си оправи косата, шивач, рокли, за да си осигури живота.

Как да си осигури живота?

Да спя при нея, взимаше ме в нейната спалня, че ако дойде някой да посегне, да има и някой друг до нея...

Че вие защо сте се съгласявали?

Съгласявах се, защото при нея като отивах можех да се наям – и на сирене, не заради мен – заради детето, най-вече, ама и аз бях гладна – и сирене, и кашкавал, и салам, всичко имаше на нейната маса. Та когато тя ме викаше, аз заради яденето отивах. А може ли да откажеш – не искам да спя при вас, не знам - началник щаб армията. Тя винаги гледеше по таваните, дали някой не яПосле по-късно го разбрах.

А тя въпреки всичко, добре ли се е държала с вас?

Не лошо, ама не като него, защото при една бомбандировка, когато американците бомбандираха, почна да ме гледа накриво: "Тия

американци!” като че ли аз съм ги докарала. После тя се настани в общината в София да работи.

Казвате малка е разликата от сега и преди, по-трудно живеете...

Аз съм благодарна, че си имам пенсия, че все пак не чакам само на сина ми... И Шалом ни помага.

Как ви помага?

Дава ни обяд, всеки ден.

А вие не можете да ходите вече...

Сега не мога защото съм на крака. Иначе, винаги съм ходила с удоволствие – там се срещам с приятелки. Освен това ни дават и по 24 лева на месец. Тези пари ги давам за храната. Фактически за тази храна аз не давам пари, всичко е от Шалом това значи много.

А как гледате на Шалом? До 89 година, до времето на промените, еврейската организация в София е била доста подтисната като дейност. След 89 година започва едно възраждане. При вас така ли е било?

Да, така е.

Членувате ли в някакви клубове?

На инвалидите, защото имам Не може да се оплачем, в смисъл, че и които са ръководителки, една доктор Пазова имаме, много отговорен човек, съзнателна и всички около нея са добри.